

A nemzet lelke a nyelv

Kosztolányi a magyar nyelv védelméért

Kosztolányi Dezső két megrendítően őszinte, vitaindító tanulmánya jelent meg 1930-ban a *Nyugat* című folyóiratban, a *Lenni vagy nem lenni* című, íróársainak szóló előadása és *A magyar nyelv helye a földgolyón* (Nyílt levél Antoine Meillet úrhoz, a Collège de France tanárjához).¹ E két tanulmányból kiindulva, és Kosztolányi küzdelmeit felidézve vethetjük fel a kérdést: vajon szükségünk van-e ma is a magyar nyelv védelmére, vagy visszhangzik-e lelkünkben Kosztolányi utolsó üzeneteinek egyike: őrizzék a magyar irodalmat és a magyar nyelvet?² Talán Kosztolányit nevezhetjük a magyar irodalom egyik legkiválóbb nagykövetének. Visszatérő vágya volt, hogy végre ismerjék meg Európában a magyar irodalmat, hogy fordítsák le műveit, műveinket franciára, németre, angolra. Európai kapcsolatainak erősödését is megfigyelhetjük 1930-tól kezdve. Ezt a folyamatot tanúsítják a *Nyugat*ban megjelent fent említett esszéi, cikkei, versei, levelezésének dokumentumai, közéleti tevékenységének aktivizálódása. A Kisfaludy Társaság tagjai közé is ekkor választják, a székfoglaló ülésen olvassa fel két remek versét: *Életre-halálra, Európa*.³ A „nemzet költője” – ez számára élet-halál harc. Negyvenöt éves korában már különös halálfélelem gyötri, aggódik az egész magyar nemzet sorsáért. Haragszik azokra a tollforgatókra, akik méltatlanul bánnak a magyar nyelvvel. „A nemzet akkor hal meg igazán, ha feladja nyelvét, nem akkor, amikor a határát adja fel. A határokat vissza lehet szerezni, a nyelvet soha” – mondogatja.⁴ És 1930-ban életét az is megváltoztatja, hogy egyhangúlag kinevezik a magyar PEN Klub első elnökévé. Kosztolányi mindenben megfelelt a PEN szellemiségének: költő volt, és író-, esszé-, novella és regényíró, valamint folyékonyan beszélt több nyelven, franciául, angolul, németül, olaszul, és elég jól ismerte a spanyol, a portugál, a román vagy a szerb,

MADÁCSY PIROSKA (1942) Szegeden tanszékvezető főiskolai tanár.

- 1 Kosztolányi Dezső: *Lenni vagy nem lenni*. *Nyugat*, 1930, I (febr. 16.), 249–258.
Kosztolányi Dezső: *A magyar nyelv helye a földgolyón*. *Nyugat*, 1930, II, júl. 16., 81–92.
- 2 Márai Sándor: *Kosztolányi Dezső meghalt*. *Újság*, 1936. nov. 4.
- 3 Kosztolányi Dezső: *Két vers, Életre-halálra, Európa*. *Nyugat*, 1930, II (nov.), 713–716.
- 4 In Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Budapest, 1938, Révai, 284.

a régi latin és görög nyelvet, de elboldogult a svéd, a norvég nyelvvel is. Olyan, mondhatjuk, „charmant” férfi volt, kinek megjelenésében és megszólalásában egyaránt jelen volt a kedvesség, a választékosság, ugyanakkor a kellő egyeneség humorral fűszerezve. Mindannyian, kik ismerték, becsülték ezért. Idézhetjük őt is ebben a témában: „Lelkemen állandó mosoly lebeg” – s ez a mosoly mindenkinek az arcán visszatükröződik. Szereti, aki a közelébe kerül. Galsworthy „enfant terrible”-nek becézi, s Londonban, egy ünnepi vacsorán reá köszönti a poharát, írja felesége.⁵ Vajon miért mondják ezt róla? Mert szeretett játszani? Igen, a rímekkel, a sorokkal, a nyelvi fordulatokkal.⁶ De e játékban ott van az élet, „Játszom ennen – életemmel”. A játék, mely lehet lélektani, bölcséleti, szomorú fohászokodás vagy elkeseredett lázadás.

Tanulmánya, a *Lenni vagy nem lenni*, mélyről jövő elkeseredett lázadás a magyar irodalom kincstárának, fénylő ékszereinek kifosztói ellen, az olyan írók ellen, akik elfelejtkeznek igazi hivatásukról. Az esszé tulajdonképpen szemtől szembe hangzott el, Kosztolányi előadást tartott a Magyar Írók Egyesületének közgyűlésén 1930. február 2-án. Az író, talán ismerjük, Széchenyi István egy 1848. március 12-én történt drámai jelenetével kezdi mondandóját, aki híres politikusok és barátok előtt (70 meghívott közül 20 vendég jött el) látszólag feladja önmagát, magyarságát, hitvallását, megtagadja a *Hitel*, *Világ*, *Stádium* minden mondatát. Önkritikája és kételkedése rettenetes hatást kelt. „Itt állunk Európa közepén mint Európa szégyene. Népünk tunya, bárdolatlan, úrhatnám, az igazság iránt érzéketlen, kötelességre renyhe, pallérozásra nem fogékony. Talán távol, keleten, termő-talajában virágozhatott is volna, de ideplántálva nyugatra, elkorcsosult, alacsonyságba süllyedt, megvéhnedett. Hiába ojtjuk be a műveltség nemesebb ágával ezt az agg törzset. Ha nyugatvá válik, akkor elveszti eredendő sajátosságát és egyéniségét, idegenné lesz, ha pedig elhanyagoljuk, akkor kiszárad, elcsenevészedik. Így se nyugati, se keleti, se európai, se magyar. Mi az értelme annak, hogy egy olyan nyelvet beszélünk, melyet már egy kőhajításnyira sem értenek? Mi az értelme annak, hogy egy maroknyi népcsoport ilyen idea-fixával él, és ragaszkodik ősei örületéhez? Nem, uraim, [...] ennek semmi értelme sincsen.” [...] „Meg kell semmisülnie a magyarnak, le kell

5 Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi*. Bp., 1938, Révai, 285.

6 *Rímjátékok, Újgyakorlat* in Kosztolányi Dezső *Összegyűjtött versei*, II, 356.

Emlékezet, / könnyektől ázott, rég eltűnt betűkön / egy ékezet. [...]

Emlékezet, / jaj, megszakítom e fájó-bolondos / nyelvészetet.

*

Emlékezet, / most azt hiszed, volt, most meg azt hiszed, hogy / nem létezett. (Lélektani meghatározás)

Emlékezet, / tebenned él és van, de hogyha meghalsz, / elvész veled. (Ez talán inkább bölcséleti)

Emlékezet, / ledőlt tanyák, romok és régi sírok / mellé vezet. (Regényes és ábrándos)

Emlékezet, / rokkant barát, nyújtsd a világtalannak / szent félkezed. (Alázatos, szomorú fohászokodás)

tennie minden revolúcióról, izgágaságról. Nekünk pedig csak egy kötelességünk van: szabad folyást engedni a világhistória könyörtelen eseményeinek. Más út nincs. A biztos megsemmisülés vár ránk. Kétféle halál közül választhatunk: az egyik fájdalmas, a másik fájdalomtalan..." E hamleti monológ után, a vendégek és Wesselényi Miklós felszikkázó gyűlése és ellentmondása, a „szitkok jégesője” Széchenyit meghátrálásra készíti. „Szemfényvesztés volt minden, amit írtál, amit hirdettél? Nem igaz, amit most mondasz. Kelet népének egyformán meg kell küzdenie kelet ellen és keletért, nyugat ellen és nyugatért, akkor feljut a csillagokig. Ez a nép gyermek még, gyámolításra szorul..." Széchenyi ekkor elkacagta magát, és elárulta, ezzel a komédiával csak próbára akarta tenni barátait.

Természetesen Kosztolányi nem tréfált. Ezt a magyar „lenni – vagy nem lenni” mélyen, tragikusan átéli. A lét és nemlét problémája, mint író és mint embert, minden nap foglalkoztatja. Széchenyi szavai – igazából az ő szájából hangzanak, kétségeit a szíve mélyéből akarja világgá kiáltani. „Mit akarsz még te költő, író, művész a huszadik században, s főképp mit akarsz itt, minálunk?” S felsorolja a magyar valóság jellemzőit: egy szegény, eladósodott földműves nép fia vagyunk, nemzetünk megköpdösött, porig alázott, néhány vármegyére csonkított éhes ország. Az irodalom árulónk lett, amelyre nem kíváncsi senki. Idegen divat, tucatszerű értéktelen mű, irodalmi kritika és önálló vélemény nélkül. Műveletlenség, gondolatok nélküli sajtó, az író lenézett senki, aki önmagát tartja el. „Cudarul megváltozott a korszellem is. Mindenütt a földgolyón eltűnt a nemzeti zártság, a népek meleg összebújása, s valami hideg nemzetköziség lépett a helyébe.” A technikai forradalom a nemzetek irodalmát ismeretlen válságok felé sodorja. A nyelvi kifejezés helyett a képek világában élünk. Hanyatlóban a nyelv csillaga, a szavak varázsereje. És Kosztolányi is felteszi a kérdést: Mi az értelme annak, hogy magyar író vagy? Semmi, törd el a tollad, haljon meg, pusztuljon el a magyar irodalom és nyelv.

De! Kosztolányi ugyanúgy hangnemet vált, mint Széchenyi, hazugság ez mind, elég ebből: „Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért...” Vallomása európaiságról és magyarságról szenvedélyesen őszinte. Az író feladata, becsvágya, hogy meghódítsa az egész emberiséget. „Meg is kell hódítanunk a nyugatot, de nem magunknak, hanem népünknek, keletnek. Ez az ősi titkos ket-tősség a mi örökségünk, szellemiségünk.” De minden irodalom a nyelv lelkéből ered. „Nyelvünk szellemében él, melybe összeforradunk valamennyien, akár-miféle politikai hitben élünk.” Nem egy nép lélekszáma határozza meg egy irodalom értékét, hatóerejét, hanem a nemzet önismerete, az írók felelősségtudata, küldetése – kissé lehajtott fejjel, de szívből hiszi – „Széchenyi építők” utódai vagyunk. „Az a lelkét és nyelvet, melyet rövid időre örökbe kaptunk, új szellemmel fényezve, csorbítatlanul át kell adnunk utódainknak.”⁷

7 I. m. Kosztolányi: *Lenni vagy nem lenni*, 253–258.

Nem véletlenül idéztük ilyen hosszan Kosztolányi gondolatait, felkavaró vallomását. Üzenet ez nem csak író társainak, nem csak Illyés Gyulának, aki Kosztolányi hagyatékát kötetekbe gyűjtve feldolgozza. Ő is, mint Kosztolányi, hisz az irodalom szerepében, mely meg tudja teremteni Európában a magyarság nyelvi szellemének humanista egységét, hogy visszaszerezhesse önbecsülését ennek a népnek. Hisz egy ideig abban, „Hogy magyarnak lenni nemcsak szólam...” De utolsó nyilatkozataiban pesszimistább. Illyés ahhoz az írói „jövőképhez” csatlakozik, ahová ő maga Kosztolányit is sorolta, Zrínyi, Kölcsey, Ady kritikus-profetikus magatartásához. A nemzet élő lelkiismereteként megállapítja: a magyar gyenge nemzeti tudatú nép, elgyermektelenedés, elmagányosodás vár rá, fiatalokra, öregekre. Ám ezek az üzenetek időtállóak, felkavarók, inkább ébresztőt jelentenek a mának és a holnapnak is: az anyanyelv ápolására, tökéletesítésére, védelmére nagyobb szükség van, mint valaha. És ki mondhatja, hogy Kosztolányi másik szenvedélyes vitairata, az „Antoine Meillet-hez írt nyílt levél” kultúránkról, nyelvünkről, irodalmunkról, annak helyéről Európában, nem lehetne ma is – a nyelvek kihálásának századában – szinte változatlan körülmények és visszahúzó erők között írói, nemzeti állásfoglalás? A probléma csak az, hogy olvassák-e, tanítják-e?⁸

Kosztolányi *A magyar nyelv helye a földgolyón* című nyílt levelét, tanulmányát is a *Nyugatban* publikálták 1930. július 16-án. Visszhangja nem sok volt, legalábbis francia részről nem. Antoine Meillet könyve, a *Les langues dans l'Europe nouvelle* először 1918-ban jelent meg, majd 1928-as újbóli kiadása készíti Kosztolányit fájdalmas megszólalásra. A „mit ér az ember, ha magyar” kérdés jegyében polemizál okos, olykor türelmetlen szenvedéllyel nyelvőrzként, nyelvvédőként a Collège de France tanárjával. A tanulmány megjelent franciául is a *Revue Mondiale* 1931. január 15-i számában, „*Défense d'une langue nationale*” címmel, Gara László fordításában. De hát mit olvasott Meillet könyvében, amely annyira felhőborítja Kosztolányit? Mivel vádolja Meillet a magyar nyelvet? 1. Kiinduló tétele: a mai Európa nyelvi helyzete képtelen, mert annyiféle nyelvet beszélnek. 2. A mai nyelvi össze-visszaságban rendet kell tenni – nincs szükség dirib-darab nyelvekre. 3. A magyar nyelv nem régi civilizációs nyelv. Szókincsében mindenféle külső hatás nyomát viseli. 4. A magyar nyelv nem tartozik ahhoz a nyelvcsaládhoz, mint a legtöbb Európában beszélt nyelv, különösen Európa ezen a táján; szerkezete bonyolult, senki se tanulja meg könnyűszerrel. Magyarországon kívül teljesen ismeretlen. A magyar alattvaló, aki nem tud más nyelvet, mihelyt túljut a határokon, nem tudja magát megértetni, s ugyanúgy, ha valaki idejön külföldről, zavarba jön, mert itt „tout s'y fait en magyar”.

8 *Illyés Kosztolányiról*. Riport Dér Endrével. Illyés Archívum. Interjúk, 8–14. Lásd bővebben: Madácsy Piroska: *Találkozások. Illyés és Kosztolányi*. In Madácsy Piroska: *A Tragédia üzenete a franciáknak*. Szeged, 2008, Madách Irodalmi Társaság, 76–89.

Hasonló gondolatokat fogalmaz meg Imre Géza nyelvészprofesszor: Bekapcsolt állapotban. *Magyar Hírlap*, 2017. szeptember 23. (Kó András interjúja).

5. Végül ez a nyelv nem rejt magában eredeti civilizációt, irodalmának nincs tekintélye. Meillet jósol, mint Herder 1820-ban, a magyarok századok múltán talán nyelvüket is elvesztik.

Kosztolányi válasza szenvedélyes, de egyben racionalista. „Ahhoz, hogy levelem megírjam, a fájdalom ad erőt. Munkájában lekicsinyli azt a szellemi és lelki közösséget, melyhez tartozom, azt a nyelvet, melyet 11 millió ember beszél. Félig-meddig ezeknek a nevében szólok föl. Ez ad bátorságot. Reánk vonatkozó fejtegetéséből – a megállapításaiból, de még inkább a célásaiból – körülbelül az derül ki, hogy sehonnai basáskodók vagyunk, hogy mindaz, amit eddig termeltünk az irodalom terén, haszontalan holmi, hogy nyelvünk gyökértelen és bárdolatlan, hogy nincs múltja, és jövője még kevésbé van [...]”

Hogy a Meillet szerinti nyelvi „rendteremtés” mit jelent, ezt Kosztolányi így fogalmazza meg: „Se többet, se kevesebbet, mint azt, hogy a nagy halak előbb-utóbb be fogják kapni és föl fogják falni a kis halakat, nem rosszindulatból, hanem szelíden és szinte békésen, az emberi műveltség nevében, a haladás nagyobb dicsőségére, úgyhogy a kis halak a maguk jól fölfogott érdekében csak hálások lesznek majd a nagy halaknak, melyek ilyenképpen megmentették őket szenvedésüktől és részeltették a civilizáció kéjeiben. Egyelőre még derengeni se látjuk azt a várva-várt szellemet, mely csak annyira is egybefogná az emberiséget, mint a középkor vagy a renaissance. Nem látjuk az új világot sem, mely a háború véréből és romjaiból keletkeznék. Csak újabb vért és újabb romokat látunk, újabb lélektiprásokat, anyanyelvek üldözését, iskolák önkényes betiltását, hírlapok elkobzását, színészek kibotozását, a lelkiismereti és gondolati szabadság ellen való újabb és újabb merényleteket.”

Kosztolányi érvelése végtelen szellemes: „Lám, megint a magyar a csattanós példa a nyelvi nyomorékságra, és nem a litván vagy a baszk, vagy akármelyik másik nép. Mindig csak a szegény magyar kukul meg a határin túl, csak az kapkod fűhöz-fához, csak az bömböl tolmácsért, bár tolmácsot is „alig” képes valahol találni. Hát a francia, aki a francián kívül nem beszél más nyelvet, olyan végtelenül otthonosan tart-e előadást Chicago és Peking proletárnegyedeinek?”

Nyílt levelének summája: „Pillanatnyi büszkeségem után tehát ismét alázat fog el, s szeretet, csodálat minden nyelv iránt. Arra, hogy mi az értelme annak, hogy egy nép a saját nyelvét beszéli, és mi az értelme annak, hogy mi magyarul beszélünk, épp oly kevésbé lehet ésszerűen válaszolni, mint arra, hogy mi az értelme annak, hogy egyáltalán élünk. Itt valami titok kezdődik.”

És idézhettük volna az egész tízoldalas tanulmányt. Minden sorát tanítani kellene! A polémia két résztvevője eleve nincs egy súlycsoportban. Antoine Meillet világhírű, nagytekintélyű összehasonlító nyelvészprofesszor, s Kosztolányi, a világ előtt ismeretlenül, egy vereséget szenvedett nemzet nevében. Látszólag Kosztolányi marad alul, Meillet válaszra se méltatja. Mégis igazi dialógusra kerül sor, hiszen a *Revue Mondiale*-ban franciául megjelent „nyílt levelére” két párizsi újság is reagál: A *L'Opinion* – 1931. február 14-én (André Thérive, költő és fordító) és a *Revue Franco-Hongroise* áprilisi száma. Az „Egy nemzeti nyelv

védelve” című tökéletesen igazat ad Kosztolányinak, „aki szinte az irodalom minden területén bebizonyította már tehetségét, és a magyar írók között megérdemelt hírnévnek örvend”.⁹ Érdekesebb és jelentősebb a *L’Opinion* cikke, melyben objektív hangú reflektálást olvashatunk. Megköszöni a *Revue mondiale*-nak, hogy publikálta M. Kosztolányinak, a PEN Club elnökének vitairatát, amely nagyon tanulságosan fejezi ki a mai általános érzelmeket. Nem ad igazat Meillet-nek a magyar nyelvvel szemben felhozott vádjaival kapcsolatban, de általában leszögezi: egy jellegzetesen izolált nyelv a mai modern világban, úgy tűnik, fatálisan szegényes sorsra van ítélve, mert a civilizált Európában az emberek közti kommunikáció két vagy három nagy nyelv segítségével történhet. A kis és közép nemzeteknek létfeltételük a kétnyelvűség. Nem szabad tehát „befalazni” magunkat nyelvünk korlátai közé, le kell győznünk a nemzeti nyelvek féltékeny büszkeségét, mert az általános műveltség két vagy három civilizált nyelv által terjed Európában. Ezek között, úgy tűnik, a francia megőrzi kiemelkedő helyét. André Thérive, a cikkíró véleménye szerint tehát Kosztolányi hagyta érzelmei által elragadtatni magát, és inkább hivatalából adódóan, kötelességszerűen, mint a PEN Club elnöke védte meg nyelvét, nem okosan gondolkodva.¹⁰ E vitában Kosztolányi, legalábbis a francia közvélemény előtt, alulmaradt. De a magyar nyelv élethez való joga mellett számtalan levelében és esszéjében érvel majd.

A PEN Club elnökeként Kosztolányi hamarosan az irodalmi élet sűrűjébe kerül. 1921-ben A. Dawson Scott azért hozta létre ezt a szervezetet, hogy a világ írói erősítsék a nemzetek közötti irodalmi, kulturális és ideológiai kapcsolatokat.¹¹ Minden esztendőben összehívtak egy nemzetközi kongresszust. 1931 júniusában Hágában rendezik a szimpóziumot, amelyen Kosztolányi is részt vesz már mint a magyar PEN Club elnöke. A *Pesti Hírlap* így tudósít az eseményről: „A 9. PEN Club kongresszus Hágában rossz előjellel kezdődött a magyar delegáció számára. A hatalmas lovagteremben, melyet ünnepélyesen virágokkal és zászlókkal díszítettek fel, elfelejtették kitenni a magyar zászlót. Mindegyik nemzetiszínű zászló ott díszelgett, kivéve a piros-fehér-zöld.”¹² Hogy jóvátegyék ezt a feledékenységet, a szervezők a hivatalos ebéd alkalmával magyar nemzeti színekben tündöklő virágkosarat helyeztek Kosztolányiné elé, a magyar delegációt pedig azzal jutalmazták, hogy az utolsó előadói napon Kosztolányi Dezső elnökölhetett egy előző holland, angol vagy belga író után. A *Pesti*

9 Chroniques internationales, *Revue Franco-Hongroise* IV, 29. avril, 1931, 15–16.

10 Francia nyelvű újságkivágások: André Thérive: *Le destin des langues nationales. L’Opinion*, 14 février 1931. Chroniques internationales. *Revue Franco-Hongroise*, IV, N. 29 avril, 1931, 15–16.

11 A nemzetközi PEN Club első elnöke John Galsworthy volt, majd öt követték: H. G. Wells, Jules Romains, Maurice Maeterlinck; Benedetto Croce, Charles Morgan, André Chamson, Alberto Moravia, Victor E. van Miller, Arthur Miller.

12 Kelemen Ernő: *A 9. PEN Club kongresszus Hágában*, in *Pesti Hírlap*, 1931. június 24., 7; 1931. június 27., 5.

Napló „Compliment hongrois en Hollande” címmel közli Kosztolányi toast-ját, amely udvarias és szellemes, ideillő üdvözlő beszéd Hollandiának.¹³ Idézzük a beszédet:

„Hölgyeim és uraim! Hollandiáról, minekelőtte ide jöttem volna, három dolgot tudtam. Először, tudtam, hogy a hollandok az ő gyönyörű országukat a legszörnyűbb ellenségtől, a tengertől hódították el és foglalták vissza. Bámultam ezt a hősi népet, mely a rakoncátlan tengert is fölpofozta, engedelmességre kényszerítette és akaraterejével partjai közé szorította. Másodszor, olvastam nagy íróit és költőit, alázatosan tanulmányoztam nagy festőit. Harmadszor, a mi szegény gyermekeinktől hallottam felőle, kik a háború után lerongyolódva, sápadtan, éhesen jöttek ide, és felöltözve, egészségesen, pirosposzsgásan tértek vissza. Hollandia a háború utáni boldogtalan emberiség dajkája volt. Amikor ide készülődtem, különösen az utóbbi mozzanat hatott rám. Nem éreztem ezt az országot sem ismeretlennek, sem idegennek. Az írók a gyermekekhez hasonlítanak, mégpedig többnyire a rosszul nevelt gyermekekhez, akik folyton sírnak, folyton magukról beszélnek, folyton elégedetlenkednek, s meg akarják változtatni a világot és az emberiséget. Várakozásomban nem csalódtam. Hollandia ezeket a gyermekeket is megértette és megszerette. Mi most éppoly gazdagon távozunk innen, száz meg száz tartalmas, új benyomással, mint azok a gyermekek. A magyar PEN Club nevében hálásan köszönöm vendéglátóink pazar kedvességét, s kérem őket, valamint itt lévő írotársaimat, hogy jövőre bennünket is tiszteljenek meg. Hölgyeim és Uraim, viszontlátásra 1932 májusában Budapesten.”

A kongresszus hivatalos nyelve a francia volt, Kosztolányi maga is franciául tartotta meg üdvözlő beszédét. Alkalmunk volt átnézni a korabeli holland sajtó cikkeit a PEN Club hágai kongresszusáról. Csupán a következő budapesti kongresszus tervét említették, Kosztolányiról egyetlen szó sem esett.¹⁴ John Galsworthy záróbeszéde azonban figyelemre méltó volt.

„Abban a korban, amelyben a formák szabványosítása és kiegyenlítése általános törekvés, üdítő egy olyan országban lenni, amely hangulatát és méltóságát megőrizte, mint ahogy egy férfinak illik megőriznie lelkierését. Hollandia erős egyénisége sziget a kozmopolitizmus áradó tengerében. Önök talán azt gondolják, hogy ez balga beszéd e szövetség egy tagjának szájából. Mi, a PEN klub tagjai azonban kifejezetten a nemzetiség és a szülőföld szeretete által próbáljuk megvalósítani a nemzetközi összetartozás eszményét. Mindannyian saját szülőföldünk szeretete által értjük meg, legalábbis próbáljuk megérteni azt a szeretetet, amelyet másoknak érezniük kell tulajdon hazájuk iránt. [...]

13 „Compliment hongrois en Hollande”, in *Pesti Napló*, 1931. június 26.

14 Lásd az 1931-es hágai nemzetközi PEN Club kongresszusról szóló cikkeket: A PEN Club kongresszus Amsterdamban, in *Algemeen Handelsblad*, 1931. június 26.; A PEN Club kongresszus Hágában, in *Algemeen Handelsblad*, 1931. június 23.; A PEN kongresszus, in *Kunst*, 1931. június 25. stb.

Csupán azt hadd mondjam el, hogy e világhírű város ideális találkozóhely az írók számára, akik az irodalom nemzetközi együttműködését, cseréjét szeretnék elősegíteni, a népek összetartozás-érzését ápolni, akik szívükön viselik a világ békéjét és boldogságát. Hogy mi, írók álmodozunk-e, amikor az irodalmi tudás kiszélesítésére és a népek közötti félreértés válaszfalainak lebontására gondolunk, nem tudom. Az álmodozás azonban az élet költészete, és bocsánatos bűn, ha ezt megengedjük magunknak. [...] Természetesen jó, ha mindenki a maga módján az emberi álm boldogságán dolgozik, hogy azt ne háborgassák rémképek. Bárhogyan is, a mi dolgunk az, hogy szemünket a nemzetközi egyetértés napjára emeljük, és ne tűrjük el, hogy az alacsonyan szálló felhők túlságosan lehúzzanak.”

Galsworthy tehát a PEN Club összetartó-erejének, a nemzetközi együttműködés és béke alappilléreinek tartja a népek nemzeti tudatát, szülőföldjüknek, irodalmuknak szeretetét, annak megőrzését. Az identitás megőrzése ad méltóságot és erőt az íróknak az irodalmi tudás kiszélesítésére. Beszéde Kosztolányit igazolja, aki, mint láttuk fentebb elemzett esszéjében, így érez, ezeknek az eszméknek a jegyében lesz egyre érettebb író. Gondolkodik, kételkedik, lázad és vitatkozik.

Kosztolányi, Hágából hazatérve, újra ír, dolgozik a háttérben, számtalan cikket közöl a *Pesti Hírlapban* is hollandiai élményeiről,¹⁵ felerősíti levelezését az európai írókkal. Az MTA Kézirattárában őrzött Kosztolányi-hagyaték levelezése számos érdekes dokumentumot tartogat számunkra. A francia nyelvű kéziratok, ceruzás levélfogalmazványok, újságcikkek nagy része a PEN Clubbal kapcsolatos, tanúsítják Kosztolányi rendkívüli aktivitását, paradigma-váltását 1930-tól kezdődően. A levelek vagy 1931-es dátumúak, jelezve a Hágából való visszatérést, vagy 1932-ben már a budapesti kongresszust érintik. Főleg kölcsönösen kialakíthatnak számunkra egy egységes képet – Kosztolányi mindent elkövetett, hogy megismertesse a magyar irodalmat a külföldi írókkal, szerkesztőkkel, kiadókkal és viszont – a külföldi irodalmat – nálunk.¹⁶ Hágában sikerült jó barátságot kötnie pl. George Duhamellel, akit meghív Magyarországra. Levelezésük nyomán erről meggyőződhetünk.¹⁷ De más francia, olasz, lengyel, flamand, angol, cseh írókkal is kapcsolatba kerül, főleg francia nyelven. Ezeket a leveleket, fogalmazványokat eddig kevésen vizsgálták. Vessünk most egy pillantást néhány dokumentumra egy lengyel, egy francia és olasz íróhoz.

Íme a lengyel barát, Józef Mondschein:

15 Kosztolányi Dezső: *Hollandia*, in *Európai képeskönyv*. Budapest, 1979, Szépirodalmi, 181–210.

16 Sáfrán Györgyi: *Kosztolányi Dezső irodalmi öröksége*. Budapest, 1978, MTAK, 11.

Kosztolányi Dezső: *Levelek, naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Réz Pál. Budapest, 1996, Osiris Kiadó.

17 Sebe-Madácsy Piroska: *Duhamel en Hongrie*, in *Cahiers de l'Abbaye de Créteil*, hors série. 1994 novembre, 127–143.

„Kedves Barátom,

Hágából hazatérve, sietek megköszönni Neked regényem lengyel fordításait, a leveleddel együtt, mely nagy örömömmre szolgált. Hollandiában a PEN Club kongresszusán megismerkedtem néhány szimpatikus és közvetlen honfitársaddal, főleg M. Goetellel, akit már hosszú idő óta becsülök. Régóta zavar egy kérdés. Ki vagyok én? Nem tudom. Egy író mindig magáról beszél műveiben, és az egyetlen dolog, ami írásra ösztönzi, a vágy, hogy magára ismerjen hősei között. Kedves Barátom, én sem jobboldali, sem baloldali nem vagyok. Sőt sem materialista, sem idealista emberként, csupán nyitott szemmel igyekszem látni érthetetlen világunkat. Freudot ugyanakkor sokra becsülöm, mert lelkünk sötét mélységeit a lehetőségekhez képest megvilágította, ugyanakkor hagyott még elég homályosságot, hogy mi, írók szabad helyet találjunk a fény keresésére. Az akaratszabadság is roppant fogas probléma számomra. Ebben a kérdésben Goethével értek egyet, aki azt írta: 'Azt hisszük, hogy mozgatunk valamit, de ellenkezőleg – minket mozgatnak.' Mindannyiunkat ismeretlen erők sodornak.

Ez az én vallomásom és véleményem. Tiszta szívemből öllelek, barátom, abban a reményben, hogy hamarosan válaszolsz: K. D.¹⁸

Vajon mi készletti Kosztolányit erre a filozofikus meditációra Hágából hazatérve? Talán ezek a találkozások és a beszélgetések, a vállalt közéleti szerep indítja újra és újra önvizsgálatra, vagy az írói szerepvállalás, az ars poetica bizonytalansága a körülötte levő zűrzavaros világban? Egy másik levél, melyet Maxime Beaufort-hoz, az *Édes Anna* francia fordítójához írt, látszólag könnyed, kissé ironikus hangvételű, de ismételten visszatér a világlátás keserűségére.¹⁹

„Kedves Barátom,

Nagy zavarban vagyok, mert nem tudom, írtam-e már Önnek Hágából hazatérve. Nagyon elfoglalt voltam. De ha nem írtam is, abban bizonyos vagyok, hogy a reklamált összeget elküldtem Önnek, bizonyára meg is kapta. Nyugodtan dolgozhat, nem szükséges a kézirat gépelésével fárasztania magát. A világhelyzet oly bizonytalan, hogy a mi közreműködésünk még inkább az lehet. Hollandia gazdagsága – mondhatjuk – embertelen. Az ottani hölgyeknek, akik egyébként nagyon bájosak, fogalmuk sincs arról, milyen nyomorral küzd az

18 *op. cit.* Sáfrán MS 4621/180, 1931, Kosztolányi levelei ismeretlenekhez. *Édes Anna* c. regényének lengyel fordítója Józef Mondschein volt (Krakkó, 1931). Ezt a levelet valószínűleg Mondscheinnek írta, melyben megköszöni regényének elküldött példányait (Grech scodkiej Anny). Lásd bővebben Zágonyi Ervin művében: *Kosztolányi és a szláv irodalmak* (Pécs, 1992, 205). Ebben a levélben Ferdinand Goetelről van szó (1890–1960), lengyel író, újságíró, a lengyel PEN Club elnöke 1926–1933-ig. Réz Pál ismeretlennek véli a fenti levél címzettjét, ám bizonyos, hogy Mondscheinről van szó (Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók. Bp., 1996, Osiris Kiadó, 1017.*)

19 *op. cit.* Sáfrán, MS 4621/178, ismeretlenekhez. Valószínűleg Maxime Beaufort-hoz (1931), az *Édes Anna* (*Absolve domine, Les Maîtres étrangers, Paris, Fernand, Sorlot, 1944*) francia fordítójához. Az *Édes Anna* francia fordításának történetét, valamint Maxime Beaufort szerepét lásd bővebben Madácsy Piroska: *Francia szellem a Nyugat körül; L'esprit français autour de la revue Nyugat.* Paris, Lettres Hongroises; Lakitelek, 1998, Antológia Kiadó, 1–397.

emberiség többi része. És még egy másik nézőpont, amely engem, mint író, szörnyen zavart: ez az 'eltúlzott tisztaság'. Állandóan arra vágytam, hogy végre találjak egy helyet, ahol elszórhatnék egy kis szemetet. A 'mocskosság' az a trágya, amely megtermékenyíti az író. Ha igazán sajátos irodalmi érzések birtokában akar lenni, a lehető leghamarabb vissza kell térnie hozzánk.

Remélem, jól érzi magát, baráti és szívélyes üdvözetem Mme B-nek: K. D."

Íme, az „enfant terrible” újra kitört belőle, a hollandiai jólneveltség után. E levélben is jelen van az a lankadatlan hév, „ahogy ez a mélységszomjas, de fényimádó költő újra és újra nekilátott, hogy kibontsa a nyelv szépségébe burkolózott lényegét: az irodalom értelmét és titkát”.²⁰ Leveleiben Hollandiáról beszél, mindig egy kicsit máshonnan nézve, más szempontból.

Most a nagy olasz költőnek, Gabriele d’Annunzionak szól.²¹

„Kedves Barátom!

[...] Mélyen megérintett levele, amelyben nagyra értékeli barátságomat. Legyen meggyőződve arról, kedves Barátom, hogy velencei találkozásunk számomra is felejthetetlen marad. Hollandia nagyon szép és nagyon gazdag. De nem tudnám ezt a nagyszerű országot elcserélni egy szerény kis itáliai városkáért, amely számomra sokkal festőibb és emberibb. Jövőre, ha a világ nem süllyed bele a tengersok nyomorba és ostobaságba, örömmel szorítanám meg újra a kezét. [...]"

Az elnöki megbízatás persze más gondokkal is jár, menedzselni kellene a Clubot, segíteni az írókat. Ebben az ügyben utazik a *Pesti Hírlap* igazgatójának kérésére Lord Rothemere-hez, a *Daily Mail* szerkesztő-tulajdonosához. A látogatás azonban elindít egy lavinát. Feleségét még rendkívül boldogan értesíti a hírről: Lord Rothemere – miután Kosztolányi *Néró, a véres költő* című regényének angol fordítását átvette, 1000 angol livret ajánlott fel a legjobb magyar irodalmi mű számára. Kosztolányi természetesen a pénzjutalmat a PEN Club-ra bízna, ítélik meg igazságosan a legméltóbb magyar írónak.²² A vezetőség – Kosztolányi javaslatára – az összeget két részre osztja, Móricz *Forr a bor* és Krúdy *Az élet álom* című regényeiért. Az elképzelés sokaknak nem tetszik, a konzervatív írók le akarják váltani Kosztolányit, és kilépéssel fenyegetőznek, pl. Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Pekár Gyula, Hegedűs Loránd stb. Kosztolányi, hogy mentse a helyzetet, lemond, és átadja a helyet Berzeviczy Gergelynek. Mindezt az 1932-ben rendezendő budapesti kongresszus érdekében teszi. Ám a lavina elindult, revansként a legkiválóbb magyar írók is elhagyják a PEN Clubot (1932. március 26-án), élükön Babits Mihály, Benedek Marcell, Erdélyi József, Illyés Gyula, Móricz Zsigmond, Márai Sándor stb. A támadások és a zűrzavar ellenére Kosztolányi támogatja a nemzetközi kongresszus előkészítését még akkor

20 Kosztolányi: *Lenni vagy nem lenni*. Kairosz Kiadó, 1961, Illyés Gyula bevezetése, 8.

21 *Op. cit.* Sáfrán, MS 4621/176, ismeretlenekhez. Valószínűleg olasz barátjának, a nagy költőnek, Gabriele d’Annunzionak (1863–1938).

22 Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*, 287.

is, ha már nem ő ül az elnöki székben, és folytatja az irodalomszervezést. Leveleiben pl. a flamand regényírótól, Timmermans Félixától kér flamand novellákat és verseket franciára vagy németre fordítva, hogy közölhessék majd a *Nyugat* című folyóirat számaiban. A *Nyugat* – Kosztolányi kérésére – speciális számot fog összeállítani a konferencia anyagából. Miután kiváló versantológiát kap Timmermanstól, felajánlja saját tollát – a versek fordítására. A májusi konferencia alkalmával több novellát és verset szeretnének közölni a magyar közönség számára. Ugyanakkor irodalmi művek kölcsönös cseréjét is felveti – ha pénzügyileg nem lesz akadály.²³ Igazi kulturális dialógust szorgalmaz tehát!

A baljós előjelek ellenére a négynapos kongresszus 1932. május 21-én elkezdődik 250 külföldi résztvevővel. Galsworthy nyitóbeszédében néhány szóval összefoglalja a PEN Club számára ideális körülményeket, baráti hangulatban és még szabadon lélegezhetnek, szólhatnak meg az írók. Hangsúlyozza, „Magyarország mindig azt a vágyat erősíti bennünk, hogy létrejöjjön a nemzetközi béke, amely az igazságon és a nemzetek közötti egyenlőségen alapul. Európa civilizált népei között még szorosabb kapcsolatokat kell létrehoznunk, amelyre ma nagyobb szükség van, mint valaha.”²⁴ Mennyire tisztában volt mindennel ez a nagy író, hogy a nemzetek közötti egyenlőség az igazságosság alapja, és ettől függ a világbéke is. Ha ez nem áll fenn, kitörhet a háború, a zűrzavar, az összeomlás eléri az irodalmat és a kultúrát. Jóslata és félelmei beigazolódtak a hamarosan bekövetkező II. világháborúval.

A kongresszus idejére átmenetileg három elnök-író működik: Herczeg Ferenc, Heltai Jenő és Kosztolányi Dezső, a „konzervatívok” és a „modernekek” – mindenki érdekében megegyeztek. Kosztolányi, aki a legfiatalabb, a legdiplomatikusabban viselkedett. „Igazi költő, aki nyelvének szerelmese, senki sem ismeri jobban nála a szavak muzsikáját és nem játszik különül ezen a hangszeren. Olyan korszakban, amely annyira hálátlan a költészettel szemben, Kosztolányi megőrizte mély kifejezőerejét...”²⁵ Kosztolányi pedig 1932. december 31-én tér vissza újra e témához, illetve utal az Antoine Meillet-vel folytatott vitára, egy érdekes szituációban. 1932. december végén a legnagyobb francia lapok képviselőjében tíz francia újságíró érkezett Budapestre.²⁶ Tiszteletükre a La Fontaine Társaság és a Magyar-francia Kapcsolatok Irodalmi Társasága irodalmi estet adott. Az összejövetelen többek között Kosztolányi is tartott egy sikeres előadást *A magyar irodalom hangszere* címmel. A *Gazette de Hongrie* részletesen

23 *Op. cit.* Sáfrán, MS 4621/152 és 149, ismeretlenekhez. Feltételezhetően Timmermans Félixnek (1886–1947, flamand regényíró, akivel Hágában találkozott) írja a levelet.

24 *Gazette de Hongrie*, 1932. május 21. 4. évf. 20. szám. Tudósítás Galsworthy látogatásáról. Köves Tibor: A PEN Club tizedik, budapesti kongresszusának résztvevői.

25 *Les Nouvelles Littéraires* (1932. május 21.), 97. *op. cit.* Sáfrán, Ms 4627/14., Ms 4627/13.

26 Désiré Kosztolányi: „*L'instrument de la littérature hongroise*”. *Gazette de Hongrie*, Bp., 1931, décembre.

közli a beszédet. Ez a „hangszer” természetesen a magyar nyelv. Kosztolányi franciául beszél, és így kezdi: „Beszélni egy irodalom értékeiről egy olyan hallgatónak, aki nem ismeri ennek az irodalomnak a nyelvét, majdnem – udvariatlanság.” A magyar irodalmat csakis az anyanyelvű olvasók értékelhetik. Ezért a magyar irodalom helyett az irodalom hangszeréről, pontosabban a magyar nyelvről szól, hiszen a költő hangszere a nyelv, amelyen kifejezi magát, és amelynek szolgál. Itt a kölcsönösség a legfontosabb. Egy francia statisztika szerint (tudjuk: Meillet-é) a magyar a 11. helyet foglalja el a mai 120 nyelvet beszélő Európa nyelvei között. Kosztolányi ezután bemutatja a magyar nyelv történetét, szókincsének bőségét, sajátos kifejezőkészségét, közvetlenségét – a franciáknak, akiknek latin szellemét a magyar mindig intellektuális forrásaként becsülte. Tudták-e követni a francia újságírók Kosztolányi utalásait? Nem sejthetjük. Lehet, hogy nem is olvasták a fentebb említett vitát. De Kosztolányi beszéde nagy sikert aratott, s ha Franciaországban nem is, úgy tetszik, itthon megértették. A PEN konferencia résztvevői persze remekül érezték magukat Budapesten, a magyar vendéglátás eleganciája és kedvessége elragadtatással töltötte el őket, hiszen minden kívánságukat teljesítették. Ám a politikai körülményeket nem tudták megváltoztatni, a kulturális bürokrácia továbbra is működik. Erről tanúskodik egy levélfogalmazvány franciául Čapekhez. Az előzményeket Zágonyi Ervintől idézzük:

„Kosztolányi Čapekkel való ismeretsége régebbi keletű. A budapesti Víg-színház 1924. február 16-án az ő fordításában mutatta be [...] a cseh író *R. U. R.* című utópisztikus 'kollektívdrámáját'. [...] Čapek németre fordított műveiből ismerhette és szerethette meg Kosztolányit, az 1913-as *Die magische Laterne* című novellagyűjteményből, az 1924-ben Thomas Mann áhítatos-értő előszavával megjelenő *Neróból*, majd az 1930-ban napvilágot látó *Édes Annából*. Személyesen 1930 augusztusában találkoztak, a PEN Klub hágai kongresszusán. [...]” A költő levélfogalmazványának megértéséhez néhány körülményt kell tisztáznunk. Az első világháború utáni területi felosztást követően magyar könyv vagy folyóirat tizennégy éven át nem léphette át a csehszlovák államhatárt. Az enyhülést éppen Čapek szolgálta már a PEN 1931-es varsói kongresszusán. Majd 1932. május 17-én – a *Pesti Napló* tanúsága szerint – Josef Conrad csehszlovák delegátus számolt be arról, hogy június elsejei hatállyal „a csehszlovák PEN Klub sürgetésére és Čapek elnök közbenjárására felfüggesztették a magyar irodalmi termékek behozatali tilalmát”.²⁷ Ám a könyv szellemi szabadsága alig tizenkét hétig tartott, a könyvet újból betiltották, most már vámpolitikai okokból. Ezekhez az intézkedésekhez kapcsolható Kosztolányi Čapekhez írt francia levélfogalmazványa.

27 Zágonyi Ervin: Kosztolányi ismeretlen levélfogalmazványa Karel Čapeknek, in *Magyar Nemzet*, 1990. február 10. A szerző idézi a levél magyar fordítását Madácsy Piroskától, aki először közölte franciául az írást.

„Kedves Čapekom!

Mint ahogy már bizonyára hallotta, a PEN Club budapesti kongresszusának legnagyobb eseménye az Önök képviselőjének bejelentése volt: Csehszlovákiában eltörölték a könyvek cenzúráját. Mindenki egyhangúlag tapsolt, és mi köszönetet mondunk Önnek, hogy kezdettől fogva harcolt ezért az ügyért. Ismerve az Ön szabadelvű és humánus magatartását, veszem magamnak a bátorságot, hogy tájékoztassam az eseményekről. A mai helyzet rosszabb, mint közvetlenül a háború után. Egy idő óta egyetlen könyvünk sem lépheti át a határt. Miért? Az Önök kormánya kiadott egy rendeletet, amely minden adóköteles áru behozatalát megtiltja. A bürokrácia mindenütt egyforma! Nemrég hallottam, hogy egy túlbuzgó bürokrata kijelentette, hogy az irodalom is tartós fogyasztási cikk, és ebből következik, hogy ugyanazzal az eljárással kell kezelni, mint a disznóhúst, a fát stb. Micsoda képtelenség. Kezdetben ez a betiltás általában minden külföldi könyvre vonatkozott. De a *Prager Tageblatt* megjelentetett ebben az ügyben egy cikket, s a feltárt tények hatására az Önök kormánya engedélyezte a német könyvek forgalmát, és kiutalta a könyvkereskedők számára a prágai bankból a német könyvek vásárlásához szükséges összeget. A legutóbbi információim szerint ez nem vonatkozik a magyar könyvekre. Könyvkereskedőink minden kérése eredmény nélkül maradt. Ezért kérem arra a szíves-ségre, kedves Čapekom, hogy ha lehetséges, lépjen közbe érdekünkben, hogy helyreállíthassuk a méltányosságot. Nem fordultam volna Önhöz, ha nem lettem volna meggyőződve, hogy ugyanígy gondolkodik. A magyar sajtó egyetlen szót sem fog szólni. Kívánjuk, hogy hála Önnek, békés úton intéződjön el ez a félreértés.

Abban a reményben, hogy kevés kellemetlenséget okozok, fogadja, kedves Čapekom, előre is köszönetemet és legmélyebb tiszteletem kifejezését: az Ön Kosztolányija.”²⁸

A kongresszus kiváló megrendezése, lemondása ellenére mégis Kosztolányi sikere, 1932 nyarán elnyeri a francia Becsületrend Lovagja kitüntetését Eckhardt Sándor és Hevesi Sándor társaságában. A kitüntetését megköszöni, talán biztatásnak is érzi a jövőre nézve. Egyre sokoldalúbb és aktívabb. Bevásztják az Akadémia Nyelvművelő Bizottságába, nyelvművelőként, nyelvvédőként, nyelvtisztítóként lép fel leveleiben, cikkeiben, műveiben. Csak anyanyelvünkön nyilatkozhatunk meg igazán, először a magyart kell tökéletesen elsajátítanunk és ismernünk, csak azután szólalhatunk meg más nyelven. Meggyőződése, hogy az élet legfőbb értéke az egyéniség, amely csak anyanyelven bontakozhat ki a maga teljességében, érzelmeiben, gyökereiben. A nyelv ugyanakkor nemzedékek érzéseit, gondolatait örökíti át az utókorra. Így válik az anyanyelv a nemzet lelkévé, fenntartó erejévé.²⁹ Érdekes nyelvszemlélete – a szavak képekben

28 Kosztolányi à Čapek. Magyarul publikálja először Zágonyi Ervin, in *Magyar Nemzet*, 1990. február 10.

29 Vö.: Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó, 508–509.

jelennek meg számára, valódi élőlényekként (mint Victor Hugonak vagy Vörösmartynak) aztán dallamokká összesülnek benne, költészetté válnak. Ez a muzsika állandóan benne vibrál, játszik a szavakkal, a nyelvekkel. Hollandiában a PEN Club kongresszusán szóhangversenyt rendez a költőknek. „Szavaljuk például Verhaeren mutatványosan zengő versét – *A szél...* Muzsikáljanak a különböző nyelvek.”³⁰ „A francia zümmög orrhangján, ezt mondja: „Le vent sauvage de Novembre”, csupa „a” van itt. A költemény elejétől végig csattog, pattog, haragszik, kavarog. A német sír-rí, baljósan jajgat, nyöszörög rejtélyesen, az „e-i” kettős magánhangzóval. A magyar sziszeg és harsog és dörög: „A végtelen vad réteken / novembert trombitál a szél.” A szél beszél és énekel, félelmetesen – éles é-ivel, és mindenki fél.” Így játszani, ugyanakkor a költészetről szólni vagy énekelni csak Kosztolányi tudott. Ugyanakkor a világosság, a szabatos egyszerűség érdekében irtja az idegen szavakat, vagy pedig bővíti szókincsünket (mint Arany János), nem nyelvészként, hanem költőként. Számára minden „nyelvpiszkítás” bűn, azonnal bírált és vitatkozott, ha újságírói körökben botladozást tapasztalt. Tolnai Vilmoshoz írt leveleiből megtudjuk: a *Pesti Hírlap* „Édes anyanyelvünk” címmel hatéves nyelvművelő munkát szándékozik kiadni 250 000 példányban, hogy lándzsát törjön a nyelvhelyesség és a nyelvtisztaság mellett. Ehhez kéri nyelvész barátja közreműködését, aki közben egy *Magyarító szótárt* is készít. A szótár közös munka lenne, millióknak szóló, és a mindennapokban elterjedő népszerű és nyegle idegenszerűségek ellen venné fel a harcot. Az idegen szavak mellett léteznek rokonértelmű magyar kifejezések, hangsúlyozza Kosztolányi. A „magyarítás” talán egy újabb nyelvújítás, valamennyi szakra (sport, irodalom, művészet, szabászat stb.) is vonatkozik. Kosztolányi rengeteg példát hoz fel leveleiben nyelvünket csúfító, a „legrútabb” szavak magyar egyenértékűjeként, például „fréz” helyett szamárcaszín vagy „guvrírozott” ruha helyett sűrűrácós, „regresszió” helyett visszavetődés, „neurózis” helyett lelki baj stb. Az 1932. júniustól 1932. november végéig nyomon kísérhető levelezésből kiderül, mennyi munka és vesződés volt a szótárral, a nyomdával, a helyesírással stb. A lényeg persze Kosztolányi konklúziója: a nyelvtisztító mozgalom halad. Egyre több az ellenfél és az ellenség, mert a budapesti írókat nem lehet megsérteni a magyar nyelv védelmével.³¹

Sajnos 1933 nyarán már nagyon beteg. Nem sok ideje marad hátra. Halála után a „*Notre langue – Notre forteresse*” (Erős várunk a nyelv) című írását közli a *Nouvelle Revue de Hongrie*. Itt írja:

„Beletörődöm abba, hogy megsemmisülök. De nem tudom elfogadni, hogy szellemiségemnek legalább az a töredéke ne maradjon utánam, melyet valaha átítattam lelkemmel, s hogy miután lélegzetem mindörökre elakad, legalább azok a szavak ne lebegjenek a sírom fölött, melyeket egykor a lehetéssel

30 Kosztolányi Dezső: *Hollandia* in *Pesti Hírlap*, 1931. november 29.; dec. 6.; 15.; 20. ua. Európai képekönyv, Szépirodalmi, Bp., 193–194.

31 Kosztolányi Dezső Tolnai Vilmosnak in Kosztolányi Dezső: *Levelek és naplók*, i. m. 656–682.

mozgattam, az anyanyelvem s a legközelebbi testvérem beszéde, a lélek beszéde...”³² A közlemény érdekessége, hogy franciára még maga Kosztolányi fordította ezt az írást, melyben a magyar anyanyelvet mint élete legnagyobb eseményét hangsúlyozza. Üzenete magyarságról és európaiságról szól. Ez a kettős szerepvállalás nem elválaszt, hanem összeköt.

Kovács Albert: Közelkép (2014)

32 Kosztolányi: Notre langue – Notre forteresse. *Nouvelle Revue de Hongrie*. Sáfrán: I. m. Ms 4619/105.

Illyés Gyula Kosztolányi nyelvvédő írásait közlő kötetének (nem véletlenül) az *Erős várunk a nyelv* címet adta.

A tanulmányban közölt francia nyelvű szövegeket a szerző fordította.